

Ж.М. ҚОҢЫРАТБАЕВА*филология ғылымдарының кандидаты,**Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры**(Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.), e-mail: zhanarkon@mail.ru**<https://orcid.org/0000-0002-2231-2684>***ТОПОНИМДЕНУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТҮРКІЛІК НЕГІЗ**

Аңдатпа. Соңғы кезеңде Елорданың урбанонимдік кеңістігінде, негізінен, үш үлкен үдеріс жүріп жатыр деуге болады: олар – 1) ұлттық трансонимдену үдерісі, яғни жаңадан қойылған, қайта атау алған нысан атауларының меморативтік принцип бойынша (оның ішінде ұлттық меморативтер) жүргізілуі; 2) тарихи-мәдени үдеріс; яғни нысан атауларының ұлттық мәдени нышан сипатында жаңғыруы; 3) ұлттық топонимдену үдерісі, яғни жалпы есімдердің жалқы есімдік сипатқа ие болуы. Мақала мазмұнының басты мақсаты – Елорданың урбанонимдік кеңістігіндегі ең бір өнімді ішкі ресурстық дамудың бірі – осы топонимдену үдерісі нәтижесінде қалыптасқан онимдер қабатының түркілік негізін ашып, анықтау. Яғни урбанонимия жүйесіне этимологиялық талдау жүргізе отырып, онимденген бірліктердің негізгі шығу көзі түркі тілдер тобына жататындығын көрсету.

Елорда урбанонимиясы кеңістігіндегі топонимдену үдерісінде ішкі ресурстық дамудың өзіндік үлес салмағы басым, яғни оның ономастикалық картасындағы онимдер қабатының дені түркілік негіздің нәтижесінде қалыптанған. Бұдан шығатын қорытынды, қазақ елінің бас қаласының урбанонимдік дизайны Қазақстан Республикасының тіл саясаты мен атау беру / қайта атау принциптеріне жауап беретін бірден-бір тарихи-мәдени орталыққа айналып үлгерді. Ал қаланың ішкі нысандарына атау беру заңдылықтарындағы онимдердің қабатын анықтау оларға диахрондық зерттеу жүргізу арқылы одан да терең ашыла түседі деп түсінеміз.

Кілт сөздер: топонимдену, топожүйе, жалқы есім, урбанонимия, түркілік негіз, этимология, интралингвистикалық фактор, Қазақстан.

Zh.M. Konyratbaeva*Candidate of Philological Sciences, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University**(Kazakhstan, Nur-Sultan), e-mail: zhanarkon@mail.ru***Turkish Basis in Toponimization System**

Abstract. Recently, three major processes are taking place in the urban space of the capital: 1) the process of national transonymization, ie the implementation of the names of newly established, renamed objects on the memorial principle (including national memoranda); 2) historical and cultural process; that is, the reproduction of object names in the nature of a national cultural symbol; 3) the process of national toponymization, ie the acquisition of common nouns.

***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Қоңыратбаева Ж.М. Топонимдену жүйесіндегі түркілік негіз // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2021. – №3 (121). – Б. 57–67. <https://doi.org/10.47526/habarshy.v3i121.734>

***Cite us correctly:**

Konyratbaeva Zh.M. Toponimdenу zhуiesindegi turkilik negiz [Turkish Basis in Toponimization System] // *Iasauі universitetinіn habarshysy*. – 2021. – №3 (121). – B. 57–67. <https://doi.org/10.47526/habarshy.v3i121.734>

The main purpose of the article is to reveal and identify the Turkic basis of the layer of onyms formed as a result of this process of toponymization – one of the most productive internal resource development in the urban space of the capital. That is, by conducting an etymological analysis of the system of urbanonymy, to show that the main source of optimized units belongs to the group of Turkic languages.

In the process of toponymization in the space of urbanism of the capital, the share of internal resource development is predominant, ie most of the layer of onyms on its onomastic map was formed as a result of the Turkic basis. As a result, the urban design of the capital of Kazakhstan has become the only historical and cultural center that meets the principles of language policy and naming / renaming of the Republic of Kazakhstan. And we understand that the definition of the layer of onyms in the laws of naming the internal objects of the city will be revealed in more depth by conducting a diachronic study of them.

Keywords: toponymy, toposystem, property names, urbanonymy, Turkic basis, etymology, intralinguistic factor, Kazakhstan.

Ж.М. Коныратбаева

*кандидат филологических наук, профессор
Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева
(Казахстан, г. Нур-Султан), e-mail: zhanarkon@mail.ru*

Түркская основа в системе топонимизации

Аннотация. В последнее время в городском пространстве столицы происходят три основных процесса: это: 1) процесс национальной трансформации, то есть внедрение названий вновь созданных, переименованных объектов по мемориальному принципу (включая национальные меморативы); 2) историко-культурный процесс; то есть воспроизведение названий предметов в характере национального культурного символа; 3) процесс национальной топонимизации, то есть обретения нарицательных существительных. Основная цель статьи – раскрыть тюркскую основу слоя онимов, образовавшегося в результате этого процесса топонимизации – одного из наиболее продуктивных внутренних ресурсов развития городского пространства столицы. То есть путем проведения этимологического анализа системы урбанонимии, чтобы показать, что основной источник оптимизированных единиц принадлежит группе тюркских языков.

В процессе топонимизации в пространстве урбанизма столицы преобладает доля внутреннего ресурсного освоения, то есть огромная часть слоя онимов на ее ономастической карте сформировалась в результате тюркской основы. В результате урбаномический дизайн столицы Казахстана стал единственным историко-культурным центром, отвечающим принципам языковой политики и наименования/переименования Республики Казахстан. И мы понимаем, что определение слоя онимов в законах наименования внутренних объектов города будет раскрыто более глубоко при проведении их диахронического исследования.

Ключевые слова: топонимизация, топосистема, имена собственности, урбанонимия, тюркская основа, этимология, интралингвистический фактор, Казахстан.

Кіріспе

Белгілі бір тіл өзінің өмір сүру барысында екі түрлі жолмен толығып, дамып, байып отыратындығы белгілі. Бірі – ішкі мүмкіндіктің есебінен болса, екіншісі – сыртқы күштердің әсерінен. Қазақ мемлекетінің елордасының топожүйесінде бұл аталған интралингвистикалық та, экстралингвистикалық та факторлардың ықпалы аса зор болды.

Соңғы кезеңде Елорданың урбанонимдік кеңістігінде (жалпы Қазақстан Республикасы аумағында) жүріп жатқан ең бір өнімді ішкі ресурстық дамудың бірі – *ұлттық топонимдену үдерісі*, яғни жалпы есімдердің жалқы есімдік сипатқа ие болуы. Топонимдену үдерісінде жалпы есімнен жалқы есімге өткен тілдік таңбалардың лексикалық сипатында өзгеріс жүретіндігі байқалады. А.В. Суперанская бұл жөнінде: «Жалпы есімнен жалқы есімге өткенде тіл бірліктеріндегі жалпылық мағынаның айқындылығы сақталғанымен, жалқы есімнің лексикалық мәні өзгеріске ұшырайды. Ең алдымен оның эмоционалды реңкі редуцияланады» – дейді [1, 246-б.]. Яғни, жалпы есімдердің о бастағы мағынасы кейінгі орынға шегеріліп, символдық мәнге ауысады. Символикалық сипат алған топонимдердің бойында көптеген өзгешеліктің орын алатындығын Т. Жанұзақ та атап өтеді. Ғалымның пікірінше, жалқы есімдердің бойында денотативтік мағынаның басым екендігі, оның есесіне сигнификат жоқтығы анық байқалады» [2, 39-б.]. Онимдік қатарға өткен тілдік таңбалар тұтас тарихты сипаттаушы құрал есебінде саналады. Себебі халықтың өткені де, бүгіні де оның тілінде сайрап жатады. Ал бұл жайттың, әсіресе, жалқы есімдер табиғатына айрықша тән екені белгілі.

Мақаланың мақсаты

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасы елордасының урбанонимдік кеңістігіндегі топонимдену үдерісі нәтижесінде қалыптасқан, яғни, жалпылықтан жалқылық сипатқа өткен атаулардың этимологиялық негіздерін қарастыру. Оның ішінде бастауын түркілік негізден алатын онимдер қатарының кейбірінің шығу тегі жайындағы ғылыми пікірлерді талдап сипаттау.

Мәселенің зерттелу тарихы

Астананың урбанонимдік (оның ішінде көше, даңғыл, орам, тұрғын үй кешені атаулары) ансамблінің көп бөлігінің көне түркі тілдік қабаттан құралғандығын көрсетуде біз этимологиялық ізденістерге барамыз. Себебі жалқылық атауға ие болған сөз бірліктерінің тарихи тегін қарастыру, ономизациялауға ұшыраған оның қай мағынасы екендігін анықтау ономастика ғылымы үшін аса маңызды. Жалпы, «жалқы есімдердің қай-қай түрі болмасын, мейлі ол тұлғалық атаулар (антропонимдер), құдай аттары (теонимдер), жағрапиялық атаулар (топонимдер), тайпа мен халық атаулары (этнонимдер) және т.б. болсын – бәрі де этнографиялық мәнге ие. Олар барлық сөз бірліктері секілді тіл заңына бағынып, лингвистика ілімінің зерттеу нысаны болып табылса да, өзіндік сипаты этнографиядан қол үзіп кете алмайды. Сондықтан онимдер жүйесін зерттеу өз кезегінде түрлі этнографиялық мәселелерді шешуге көмектеседі» [3, 25-б.].

Қазақстанның жер-су аттарын этимологиялық тұрғыдан зерттеуде Т. Жанұзақ жалпы қазақ топонимдерінің құрамында ежелгі заман мен ерте орта ғасыр, ортағасырлық және жаңа замандық топонимдердің бар екендігін тарихи құбылыс ретінде атап өтеді. Ғалым бұл ретте: «Бұл атаулардың кейбіреулері Сақ, Қаңлы, Үйсін, Ғұн дәуірлеріне тән болса, біразы Орал-Алтай тіл бірлестігі кезеңіне, енді бір тобы көне түркі тіліне, ал басым көпшілігі қазақ тіліне, байырғы сөздерімізге хас болса, шағын тобы араб, парсы, монғол, славян (орыс, украин, поляк, т.б.) тілдерінен енгендер», – дейді [4, 13-б.]. Ал А. Әбдірахманов қазақ топонимдер қабатын былайша жіктейді: «Өзінің құрамы жағынан топонимдер біздіңше екі үлкен бөлімнен тұрады: 1) ана тілінің негізінде жасалған топонимдер, 2) басқа тілдер негізінде жасалған топонимдер» – деп екіге жіктейді де, оның ішінде ана тілінің негізінде жасалған топонимдер деп шартты түрде атап отырған жер-су аттарын а) алтай дәуіріндегі, б) көне түркі дәуіріндегі, в) көне қазақ тіліндегі және г) жаңа қазақ тіліндегі атаулар деген топтарға бөліп қарайды. Оның ішінде алтай дәуіріндегі атаулар түркі-монғол тіл бірлестігі заманын қамтитындығын атап өтеді [5, 31-б.]. Б. Әбдуәлиұлы қазақ ономастика ғылымындағы басты топтастыруларды негізге ала отырып, жалпы қазақ топожүйесін «1. Жалпытүркі тілі қабаты: а) көнетүркі тілі қабаты; ә) қазақ тілі қабаты. 2. Араб-парсы тілі қабаты. 3. Моңғол тілі

кабаты. 4. Славян (орыс) тілі қабаты» деп төрт түрлі қабатқа бөліп топтастырады [6, 15-б.]. Өз ізденісімізде тіл ғылымындағы аталмыш жіктеулерді басшылыққа аламыз. Яғни Елорда топожүйесінде түркілік негізден тараған ішкі ресурстың орны ерекше екендігін нақты талдаулар арқылы бергіміз келеді.

Зерттеу әдістері

Мақаланы әзірлеу барысында этнолингвистикалық әдіс пайдаланылды. «Этнолингвистический метод – это междисциплинарная интеграция методик, приемов и процедур, используемых для изучения широкого круга проблем, связанных со взаимоотношениями языка и этноса, с целью выявления закономерных корреляций между этническими и языковыми процессами для консолидации этноических общностей и научного прогнозирования этноязыкового строительства» [7]. Бұл әдісті кешенді әдіс деп атауға да болады. Оның құрамында салыстырмалы-тарихи, құрылымдық, коммуникативтік-прагматикалық, когнитивтік-коммуникативтік, социоллингвистикалық сынды жекелеген әдістер жұмыс жүргізеді. Зерттеу тақырыбы бойынша этнолингвистикалық материалдар Қазақстан Республикасы «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында 2004–2011 жылдар аралығында жарияланған 15 томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігінен», Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінен, Көне түркі сөздігінен алынды.

Талдау мен нәтижелер

Қазіргі таңда Астана қаласында 934 көше, даңғыл, орам бар десек [8], соның 100-ден астамы – топонимдену нәтижесінде атау алғандар, яғни символдық мәнге көшкендер. Жалпы есімнен жалқы есімге ауысқан атаулардың шамамен 70 %-дайы түркілік негізден тараған деуге болады. Қаланың ономастикалық картасындағы *Ақжелкен, Арна, Атақоныс, Базарлық, Балауса, Бастау, Болашақ, Бостандық, Боталы, Бірлік, Достық, Жайсаң, Жалын, Жасыл, Кеңдала, Кеңшалғын, Өркен, Өрнек, Сарын, Сонар, Үлкен, т.б.* (көше атаулары), *Алаш* (тасжол атаулары), *Айдын, Гүлдала, Жазық, Мерген, Көкорай, Керуен, Сұлама, Ұлан, Шаттық, Ырыс, Оғыланды, Шабыт, т.б.* (орам атаулары), *Азат, Арман, Гүлдер, Жастар, Қайнар, Көркем, Керемет, Сәтті, Сенім,* (тұрғын үй кешені атаулары), т.б. атаулар тізбегін түркілік негізден қалыптасқан сөз бірліктері деуге болады. Әрине, бұл қабаттың біразының тілде жалпылық мәндегі қолданысы белсенді болса, бірқатары кәсіптік деңгейде болмаса, жалпы тілдік нормада аса өнімділігін таныта қоймайды. Ал енді кейбір таңбалардың мән-мағынасы тек соңғы кезеңде ғана жаңғырып, тілдік қолданысқа қайта енуде (*Алаш, Оғыланды* секілді бірліктер).

Түркі тілі қабаты негіз болған осы онимдер қатарының кейбірінің шығу төркініне көз жіберіп көрсек:

Айдар (*Айдар-1, Айдар-2*) (тұрғын үй кешені атауы). XI ғасыр жәдігері болып саналатын М. Қашқаридың «Диуани лұғат ит-түрк» еңбегінде *айдар* сөзі *jalығ* (иалығ) түрінде келіп, *тақиғ jalығы* (тауық айдары) сынды мысалмен беріледі [9, 22-б.]. Қазіргі қазақ тілінде *айдар* сөзінің көптеген мағынаға ие болғаны байқалады. Ғасырлар белесінде тілдік қабаттың белсенді құралына айналған бұл таңба қазақ тілінің түрлі стилінде жұмсалым тапқан деуге болады. Мысалы, «1) «баланың төбесіне қойылатын бір шоқ ұзын шаш» деген этнографиялық мағына береді; 2) «төмпешік, шоқы, қырдың биік жері, төбесі» деген мағынасы бар; 3) «құстың төбесіне өсетін бір шоқ мамық не жұмсақ қызыл ет, сапар» деген жалпылық мағына береді; 4) «арбаға жегілетін мал» деген ауыспалы мағынада келеді; 5) «атақ, дәреже, абырой, даңқ» деген ауыспалы мағынада жұмсалады; 6) газет-журналдарда бір тақырып төңірегінде ұдайы беріліп тұратын жадығаттардың жалпы атауын білдіреді [10, 144-б.]. Алайда *Айдарлы* топонимінің этимологиясын қарастыру барысында А. Әбдірахманов *айдар* сөзінің төркінін мүлдем өзгеше талдайды: «Шынында бұл Иранда жиі кездесетін Абдарлы атауымен байланысты. Аб (иранша – су) + дар (иранша – «ды» қосымшасы сияқты жұрнақ) + лы (түркіше – туынды сын есім жасайтын жұрнақ): Абдарлы>Айдарлы» [5, 53-б.].

Сірә, топонимдік зерттеуге сүйенсек, онимнің жасалуына *Абдар* > *Айдар* «сулы жер» мағынасы көбірек келетін секілді. Дегенмен қазіргі қазақ тілінің сөздік қорындағы жоғарыда келтірілген «баланың төбесіне қойылатын бір шоқ ұзын шаш» деген этнографиялық мағынасы белсенді қабатта болғандықтан, урбаноним жасауға ұйытқы болған.

Айдын (орам атауы). Көне түркі тілінде *айдың* – «айдың сәулесі» мағынасын береді [11, 47-б.]. Академик Р. Сыздықова бұл сөздің ескі халықтық жырлардағы мағынасының өзгеше екендігін нақты тілдік деректер бойынша талдайды. Бұл сөздің орта ғасыр ескерткіштерінде «жарқыраған, анық, ашық, айқын» мағынасы бар екендігін әрі ол сөздің «айдын» тұлғасында да келетіндігін көрсететін Ә. Құрышжанов пен Э. Фазыловтың пікірлеріне сүйенеді. Қазіргі түркі тілдерінің бірқатарында (түрік, әзірбайжан, т.б.) *айдын*, *айдынлық* сөздері «жарық, жылтырауық, айқын» деген мағына береді. Түрік тілінде бұл түбірден жасалған *айдынламақ*, *айдынланмақ* етістіктері бар: *айдынламақ* «жарық түсіру», *айдынланмақ* «1) жарқырау, жалтырау, анықталу, айқындалу; 2) жарық бола бастау, таң ата бастау. *Айдың* сөзі қазіргі түрікмен тілінде «дұрыс, анық, ұнамды» және «белгілі, мәлім» деген мағыналарға да ие» [12, 21]. Автор *айдын* лексемасының этимологиясын талдау барысында К.К. Юдахин келтіретін қазіргі қырғыз тіліндегі бұл сөздің «сәулеттілік, ұлылық» мағынасын да көрсетеді. «Осылардың барлығына қарағанда, *айдын/ айдың/ айдун* сөзінде «жарық, нұр» мағынасы барлығы көрінеді. Осыдан «нұрлы, нұр шашқан, сәулетті», одан барып «ұлы» деген мағынасы пайда болған тәрізді. Бұл мағына тек қырғыз тілі емес, қазақ тілінде де орын алған» – деп түйіндейді ғалым [12, 21-б.]. Қазіргі қазақ тілінің сөздіктеріндегі түсіндірмелер академик Р. Сыздықованың пікірімен үндес келеді. Әдеби тіл сөздігінде *айдын* сөзінің үш түрлі мағынасы көрсетіледі: 1) «жайылып, шалқып жатқан су алабы, үлкен көл»; 2) «айбар, айбат, қайрат, айбын»; 3) «айқын, ашық, даңғыл» деген ауыспалы мағынаны танытады [10, 147-б.]. Т. Жанұзақ топоним құрамындағы *айдын* сөзінің мәнін «теңіз, көл сияқты көлемді су беті» деп таниды [4, 22-б.]. Сонда топонимдену үдерісіне «жайылып жатқан су алабы» деген басты мағынасы негіз болған деңге болады.

Алаш (тасжолы) – ежелгі түркі сөзі. Ол көне заманда, түркі халықтары бөліне қоймаған қауым кезінде дүниеге келген ұғым. «*Алаш* ұғымы «қазақ» сөзінің баламасы ретінде берілген. «Атамыз – Алаш, керегеміз – ағаш» деген қазақ халқы ұлттық тәуелсіздік жолындағы күресінде ежелгі «Алаш» ұғымына қайта оралып, оны бостандық пен бірліктің ұраны етіп алды» [13, 261-б.]. Р. Сыздықова «Сөздер сөйлейді» еңбегінде *алаш* сөзінің тарихи шығармаларда екі-үш мағынада жұмсалғанын көрсетеді. «Бірі – *ел, жұрт, байтақ* сөздерінің синонимі ретінде. Екіншісі – белгілі бір этникалық құрам (айталық, хандық немесе тайпалар одағы), қауым» деген тар мағынада, «қазақ елі, қазақ қауымы» деген нақты терминдік мәнде қолданылған. Үшінші мағынасы – «жау, жат» деген алдыңғы мағыналарға қарама-қарсы мәні. *Алаш* сөзінің жағымсыз бұл мағынасы монғол, қалмақ тілдерінде бар. Ал қазақ тілінде бұл күнде *алаш* сөзі көбінесе «қазақ халқы» ұғымында жұмсалатын сияқты» [12, 33–37-бб.]. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде *алаш* сөзінің төрт түрлі мағынасы тіркелген: 1) «Қазақ тайпаларының ең алғаш қауым болып біріккен одағы». 2) «Ерте замандағы қазақ руларының ұраны». 3) «Ел-жұрт, қауым, көпшілік» 4) «Қазақ зиялыларының алғашқы саяси партиясы» [14, 39-б.]. Ал 15 томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде» *алаш* сөзінің мағыналары кеңейтіліп ашылады: 1. а) «Ежелгі қазақ тайпаларының ең алғаш қауым болып біріккен одағы, «қазақ» деуден бұрынғы елдің жалпы аты» деген тарихи мағынасы, ә) «қазақ, қазақ ұлты», б) «қалың ел, жалпық жұрт, халық», 2. «Қазақ руларының ерте замандағы ұраны» деген көне мағынасы; 3. «Қазақтың ұлтжанды оқығандарына, зиялыларына, қайраткерлеріне, Кеңес өкіметі жылдарындағы жамалған жағымсыз атау» деген қоғамдық-саяси мағынасы; 4. «Жат, бөтен, дұшпан» деген көне мағынасы [10, 377–380-бб.]. Бұл онимнің жалпылық мәннен жалқы есімге ауысуында «қазақ елі, қазақ қауымы» деген негізгі мағынасы ұйытқы болғаны анық.

Аишутас (орам атауы) – түркі сөзі. М. Қашқаридың сөздігінде *ажмиқ* (ажмұқ) түрінде келіп, «таздың басын соған ұқсатып *ажмиқ* *taz* – ажмұқ тас» дейді. Өйткені таздың басындағы жаралар ажмұқ жаққанға ұқсап тұрады» [11, 129-б.]. Қазіргі тіліміздегі түсіндірме сөздікте бұл лексема *ашудас* түрінде тіркеліп, екі түрлі мағынасы берілген: 1) «Алюминий, хром, темір және басқа бір сілтілі металдың қоспасынан алынған екі Се күкіртқышқылды тұз; түссіз, мөлдір кристалл» деген химия саласындағы мағынасы; 2) «Тіл, ауыз уылғанда басатын ашудас сынығы» деген жалпылық мағынасы [15, 273-б.]. Сонда *ажмұқ тас*→*ашудас*→*ашутас* «қазақтың емшілік дәстүріндегі дәрі іспеттес тас» дегенді білдіретін сөз болып шығады.

Атақоныс (көше атауы) – қазақ халқының ұғымында ежелден бері өмір сүріп келе жатқан тарихи мекен. Ұрпағы түрлі себеппен өзге өңірге қоныс аударса да, ата қонысын ұмытпай, ұрпағының санасына сіңірген. Жалпы «атақоныс» ұғымы қазақ халқының түсінігінде тарихи мекен ғана емес, қасиетті топырақ ретінде де қалыптасқан.

Бұқтырма (көше атауы). «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде» бұл сөздің бірнеше мағынасы ашылады. Яғни тілімізде: 1) «жасырын тосқауыл»; 2) «бұқтырылып пісірілген тағам» деген мәндері кездеседі. Сонымен қатар 3) «самаурынның оттығындағы шокты өшіру үшін жабатын арнайы қақпақ» секілді аймақтық тілдегі жұмсалымы да бар екен [16, 675-б.]. Атау ұлттық топожүйеде алдымен өзен атауы ретінде қалыптасқан. Ол – басы Алтайдан басталып, Ертіске құятын өзен, яғни гидроурбаноним ретінде қалыптасып отыр. Онимнің грамматикалық құрылымы жөнінде ономаст-ғалым А. Әбдірахманов мынадай талдау жасайды: «Біздіңше атаудың түбірі **-бұқ** – етістік, **-тыр** – өзгешелік етіс жұрнағы, ал **-ма** – етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ. Мәселен, Сарқырама, Жарма деген топонимдер, *басқарма*, *маңырама*, *сарқырама* сияқты сөздер осы **-ма** жұрнағы арқылы жасалған. Өзеннің қатты ағысы, бұқтыра жұлқына ағуы атаудың мағыналық негізі болған. Сөйтіп, бұл атау **Бұқ+тыр+ма>Бұқтарма** жолымен жасалған» [5, 98-б.]. Біздіңше де көше атауының аталуына осы соңғы көрсетілген талдау негіздес келеді, яғни онимнің мәні өзеннің ағысымен байланысты шыққан деуге болады.

Жазық (орам атауы). «Қазақ әдеби тілінің сөздігі» *жазық* сөзінің үш түрлі мағынасын береді: 1) «кең алқапты теп-тегіс аймақ»; 2) «теңіз деңгейінен есептегенде одан төмен орналасқан, биіктігі 200 метрден аспайтын құрлықтың кең алқабы» деген географиялық мағынасы; 3) «тегістік, геометриялық табиғи дене» деген геометриялық сипаттағы мағынасы [17, 551-б.]. Бұл оним түркілік негізден қалыптасқан. Мәселен, М. Қашқаридың сөздігінде *jazы* (иазы): *жазық; жазық жер, ашық алаң* деп түсіндіріледі [9, 36-б.]. Ал О. Сүлейменовтің «Язык письма» еңбегінде «Языги, язычники (жазық дала, яғни, степняки – далалықтар) деген атау «христиан емес» деген христиандық-бағалауыш мәнге ие болған. Дегенмен, «язык» сөзінің өзі орыс тілінде жағымды мән алып, кең қолданыс табады. Язык – 1. Жазық дала. 2. Жаз, жазу, жазба ескерткіштер. Оғыз тілінде язык – хат, жазу, жазба мәтін» деп талданады. Бұдан шығатын қорытынды, отырықшы христиандар далалық көшпенділермен «языги, язычники» деп күресіп, соғысқан, ал *язык* сөзін қолданыста қалдырған» деп тұжырымдайды автор. Автордың бұл ойы қаншалықты ақиқатқа жақын келетінін қазір айту, әрине, қиын. Автордың ойынша, түркі және славян тілдері көне еуразиялық морфологиялық жүйе мен форманттарды сақтаған тілдер қатарына жатады. Түркі және славян тілдерінің арасында генетикалық туыстық болмағанымен, мәдени туыстық бар, олар өзара мәдени туыс әлем болып саналады [18, 223–224-бб.]. Мұнда «тауы, қыраты, белі жоқ, көкжиегіне көз жетпес мекен, дала» деп жұмсалыс тапқан мағынасы топонимдік сипат алған секілді.

Жалын (көше атауы) – көне түркі тілінен бері жұмсалыстағы бар тілдік таңба. «Көне түркі сөздігінде» *jalin* – жалын, алау: *ot jalini* – от жалыны [19, 229-б.]. Қазіргі қазақ тілінде бұл лексема бірнеше мағынада қолданылады. Мысалы, «1) «жанған оттың лапылы, ыстық қызуы»; 2) «отын жанған кезде жоғары температурадағы ортада ыстық газбен бірге қатты,

сұйық және тозаң түйіршік түрінде пайда болатын зат» деген кен саласындағы мағынасы; 3) «бет қаратпай қатты соғып тұратын жел» деген диалектілік мағынасы; 4) осы мағыналардан туындаған «күш-жігер, қайрат» және 5) «жігер, екпін, қызу» деген эмотивтік мағыналары кездеседі [17, 682–683-бб.]. Жалқылық сипат алуда «от, алау» деген мәні ұйытқы болған деуге болады.

Жасыл (көше атауы) – түркілік элемент. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде бұл сөздің үш түрлі мағынасы, атап айтқанда: «1) түстік мағынасы; 2) «шөптің, өсімдіктің құрамаған, сарғаймаған көк балауса кезі» деген мағынасы; 3) сөйлеу тіліндегі «жасын, найзағай, жай оты» деген мағынасы» анықталған [20, 170–172-бб.]. М. Қашқаридың еңбегінде *jaşыл* (иашыл) деп келеді де, қанық, қою жасылды *jar jaşыл* «иап иашыл» дейді. Бұл сөз *juşıl* «иұшұл» сөзімен қосылып, *jaşыл juşıl*: «иашыл иұшұл» деп те айтылады деп келтіреді [9, 30-б.]. «Көне түркі сөздігінде» *jasıl* лексемасының екі түрлі мағынасы тіркелген. 1-мағынасы «жасыл, көк» деген түстік мағынасында; 2-мағынасы өзен атауы ретінде географиялық сипатта – *jasıl oguz* түрінде берілген [19, 246-б.]. Онимдік сипат алуда осы көрсетілген екі мағынасы да – түстік әрі көктік (шөп) мәндері ұйытқы болғанға ұқсайды.

Кеңдала (көше атауы) деп көлемі, аумағы үлкен, байтақ даланы айтады. Мұндағы *кең* көне түркі тілінде үш түрлі мағынада жұмсалған: 1. «ауқымды»; 2. «ағыл-тегіл, берекелі, мол»; 3. ауыспалы мағынасы – «жомарт» [19, 298-б.].

Кеңжайлау (көше атауы) – байырғы қазақ ұғымында жайлаудың кеңдігін білдірген сөз. Атаудың екі сыңары да түркілік негізден қалыптасқан. Сөздің бірінші сыңары М. Қашқаридың сөздігінде *кең* түрінде берілген [9, 482-б.], ал екінші сыңары *иайлағ*, яғни *жайлау* деп келеді [9, 67-б.]. *Жайлау* сыңарының қазіргі тілімізде әрі заттық, әрі сындық, әрі қимылдық мағыналары сақталған. Солардың ішінде заттық мағынасы «малдың жазғы алыс жайылымы» дегенді танытады.

Қырат (орам атауы) – «жер бетінің төңірегімен салыстырғандағы көтеріңкі бөлігі» мағынасында келетін түркі сөзі. Көне түркі тілінде аталмыш бірлік *syrt* (сырт) түрінде келеді, «оғыздар төбе мен адыр, қыраттарды *сырт* дейді» [11, 400-б.]. Т. Жанұзақ Алматы облысындағы *Сырт* жайлауының этимологиясын талдай келе, Э. Мурзаевтан мынадай дерек келтіреді: «Көне түркі тілінде *sirt* «биіктік», өзбек тілінде *сирт* «сырт», «жал», «жоғарғы», «әзірбайжан тілінде *сырт* «жал», «бір нәрсенің жоғары жағы», «тегіс жазықтық», қазақ тілінде *сырт* «ішкі», «сыртқы», «арқа», қырғыз тілінде *сырт* «сыртқы жақ», «алыс, қашық жер» (ауыспалы мағынада – «биік тау үсті, биік таудағы кең жер)»; хакас тілінде *сыр* «төбе», «жота», «тік, қия бет», «тау жалы»; түркімен тілінде *сырт* «жота, төбе», «дөң»; түрік тілінде *sirt* «арқа, жон», «тау жалы»; моңғол тілінде *сэр* «арқа тұс», «омыртқа», ауыспалы мағынада «төбе», «дөң» дегенді білдіреді» [4, 372-б.]. *Сырт* көнелік элементтен қалыптасқан бұл атаудың елорда ономастикасынан көрініс табуы заңды, себебі жайлаулы кең даласы мен қыратты, үстіртті, дөңесті қазақ ландшафтының онимдік қатарға шығуының өзіндік семантикалық уәжі бар.

Шаттық (орам атауы) – адамның қуанып, шат-шадыман күйге түсуі. М. Қашқарида «шаттық, сүйініш» ұғымы *sevinç* (севінч) түрінде келеді. «Үкүш *sevinç bolsa qatıg oxsunur: Kөп сүйініп, шаттанып кеткен адам, соның есесіне бір нәрседен одан да қатты күйінер, өкінішке тап болар»* мақалында жұмсалады [9, 500-б.]. Орамның қалыптасуына осы «сүйініш, қуаныш» мәндері негіз болғандығы анық. Мұнда *шаттық* сөзінің түп мағынасы сақталғанымен, символдық мәнге ауысқандығы байқалады.

Жалпы есімдердің жалқы есімдік сипат алуында белгілі бір қосымшалардың да өзіндік орны бар екендігі зерттеулерде анық көрсетіледі. А. Әбдірахманов топонимдерге этимологиялық зерттеу жүргізуде онимдердің жасалуына негіз болған бірқатар көне жұрнақтарды атап өтеді. Сондай қосымшалардың бірі – -лы//лі, -ды//ді (Даған+ды, Зерен+ді, Қаза(л)+лы, Қарқара+лы, Қарта(л) +лы), -ты//ті (Алма+ты, Арғана+ты, Ебей+ті, т.б.) [5, 48-

б.]. Астана ономастикасынан да аталмыш қосымшалар арқылы келген көше, орам атаулары кездеседі. Мысалы,

Боталы (көше атауы) – көне түркі тілінен қолданыс тапқан бірлік. Көне түркі тілінде бұл сөз *botuq* (ботұқ) формасында жұмсалып, «бота, ботақан» мағынасын берген [9, 297-б.]. Ес білер ескі заманнан қолданыс тауып келе жатқан көшпелі түркі дүниесі үшін «боталы жер, бота жайлаған жер, өріс» ұғымдарының мәні ерекше. Урбанонимдік қатарға ауысуға тиек болып тұрған да осы мағынасы екендігі даусыз.

Қамысты (көше атауы) – түркі сөзі. Көне түркі тілінде *қамышлығ* (қамышлығ) деп қолданылған. Мысалы, *Қамышлығ* жер: қамышлығ иер [11, 553-б.]. Яғни, «қамысты жер, қамысы мол жер» дегенді білдіреді.

Оғыланды (орам атауы) – түркілік негіз. Көне түркі тілінде «біреудің баласы, ұрпағы, құл және жауынгер» мағыналарында жұмсалған [9, 277-б.]. Қазіргі тілімізде *ұлан* тұлғасы белсенділік танытады да, *оғыланды* нұсқасы тарихи қабаттың еншісі болып табылады. Тек соңғы кезең тілдік жұмсалысында не болмаса тарихи лиро-эпостық жырлар мен көркем әдебиет стилінде жиілік сипатқа ие. *Оғыланды* тілдік таңбасын жалпылықтан жалқылық сипатқа көшірудегі бірден-бір діттелген мақсат – ұлттық қайнар көздерді аршып, тарихи-мәдени құндылықтарды жаңғырту деп түсінеміз. Себебі апеллятивтерге қарағанда жалқы есімдердің бойында ұлттық-мәдени реңк, бояу басым болып келетіні белгілі.

Бұл қатардағы *Боталы*, *Қамысты*, *Оғыланды* деген годонимдердің бойындағы -лы//лі, -ты//ті, -ды//ді жұрнақтары қазіргі қазақ тілінің морфологиялық құрылымында белсенді жұмсалады. М. Қашқаридың сөздігінде атап көрсетілгендей, қазіргі *қамысты* лексемасын көне түркі тілінде *қамышлығ* (қамышлығ) деп қолданған: *қамышлығ* жер → қамысты жер. Сонда -ты//ті қосымшасының көне нұсқасы *лығ* (*лығ*) түрінде көрініс тапқан. Шамасы, топонимдердің жасалуына тірек болған қосымшалардың осы көне түркі тілінен келе жатқан нұсқасы болса керек.

Сана (тұрғын үй кешені атауы). Тілімізде *сана* лексемасы белсенді қабаттың бірлігі ретінде танылады. Сөздік материалдары да осыны айғақтайды. Мәселен, әдеби сөздікте *сана* бірлігінің атауыштық мәнде де, қимыл мәнінде де көптеген мағынаға ие екендігі байқалады: «Сана. Заттық мағыналары: 1) «объективті шындықты идеалды түрде бейнелеудің адамға ғана тән ең жоғары формасы»; 2) «білім, парасат» деген ауыспалы мағынасы; 3) «ой-өріс, ақыл-ес» ауыспалы мағынасы; 4) «сезім мен ой бейнелерінің жиынтығы» психологиялық мағынасы; 5) «ғылым, білім, оқыған-тоқығаны»; 6) «ойлау, қызмет»; 7) «ес, ой, қапер» деген ауыспалы мағынасы; 8) «дәрі жасалатын шөп түрі» деген диалектілік мағынасы, Сана. Етістік формасында: 1) «ақшаны, т.б. заттарды есептеу, есебін шығару»; 2) «тізбектеп айту, тізіп шығу»; 3) «санын анықтау»; 4) «белгілі бір пікірге кел, ұйғару» деген ауыспалы мағынасы; 5) «есепке алу» деген ауыспалы мағыналары ашылған [21, 635–637-бб.]. Р. Сыздыкова *сана* лексемасының «ой, толғантатын ой» деген мағынасының халықтық жырларда кездесетіндігін нақты тілдік деректермен талдай келіп, бұл сөздің кірме сөз емес екендігін, түркі-монғол тілдеріне ортақ сөздердің бірі екендігін айтады [12, 135–136-бб.].

Сәтті (тұрғын үй кешені атауы). М. Қашқаридың сөздігінде *жарағ* (иарағ) деп келеді де, *ыш жарағы*: *ыш иарағы*, яғни істің сәті деген мысал келтіріледі [9, 30-б.]. Яғни

Сенім (тұрғын үй кешені атауы). М. Қашқаридың еңбегінде *ыпанч* (ынанч) деп келеді де, «*ыпанч бег*: *ынанч бег – сенімді бек*» – деген түсінік осыдан алынған [9, 594-б.]. Сонда *ыпанч – иланыс – сеніс – сенім* болып келеді де, «бір нәрсеге илану, сену» мағынасының заттық формасын танытады.

Жалпы, прагматонимдердің (тұрғын үй кешені атауының) функционалды-прагматикалық қызметіне сәйкес *сана*, *сенім* бірліктері жарнамалық сипатты таныту мақсатында топонимдену үдерісін бастан кешкен деуге болады.

Ұлан (тұрғын үй кешені атауы) – «жас өспірім, бала, жеткіншек» мәніндегі көне түркілік негізден келе жатқан сөз. М. Қашқаридың сөздігінде *оғла* (оғла) деп келеді [11, 159-

б.]. Сонымен қатар, сөздікте «*огланьг күчеді: огланьг күчеді – ұландь күштеді*, яғни *балаға күш көрсетті*» деп сипатталады [9, 347-б.]. «Қазақ әдеби тілінің сөздігі» бұл сөздің төрт түрлі мағынасын ашады: 1) «жасөспірім, жеткіншек, өрен»; 2) «орасан, ұлы, зор» деген ауыспалы мағынасы; 3) «әуелде патшаны күзететін әскер, орта ғасырдағы атты әскер бөлімі, 13–14 ғасырларда түркі-моңғол әскерлерінде садақпен қаруланып, шашақты найза ұстаған атты жауынгер» деген тарихи мағынасы; 4) «батырлық, табандылық пен ерекше құрметке бөленген жауынгер, әскери бөлім» деген ауыспалы мағынасы [22, 706-б.]. Кешенге *ұлан* атауын беруде оның «жасөспірім, жеткіншек, өрен» мағынасы негіз болса керек. Бұл оним әлемдегі ең жас қала болып саналатын Астананың жас, өрен болмыс-бітіміне сәйкес таңбаланған.

Қорытынды

Топонимдену үдерісі нәтижесінде ұлттық атаулар қорын жаңғыртып отырған тілдік ресурстың бірі деп алдыңғы кезең (кеңестік дәуірге дейінгі және кеңестік дәуір тұсындағы) онимизациясының нәтижесінде пайда болған онимдік бірліктер деуге болады. Астана қаласының, әсіресе, кеңестік кезеңінде символдық мәнде орын тепкен годонимдер жүйесі (көше, даңғыл атаулары) – *Цветочная – Балауса, Озерная – Өзен, Набережная – Жағажай, Мира – Бейбітшілік, Дружба – Достық, Трудовая – Еңбекшілер, Шахтерская – Кеншілер, Няфтяников – Мұнайшылар* деп қазақшаланып, ұлттық нақышты жаңа атау тақты. Сонымен қатар, онимизацияланған бірліктер арасында кеңестік ойлау стереотипімен ассоциацияланған *Коммунистическая, Коммунальная, Пионерская, Октябрьская, Зональная, Социалистическая* секілді номинациялардың көпшілігі меморативті онимдерге ауыстырылды. Яғни, қазіргі таңда Астана қаласының годонимдер қабатын бұлар секілді дәуір символы болып табылған онимдердің орнын ұлтқа қызмет еткен және әлемдік мәдени-саяси кеңістікте өзіндік орны бар ірі тұлғалардың есімдері иеленді. Бір ғана мысал – талай жылдар бойы өзгертілмей келген Мирзоян көшесінің ұлттануы еді. Әрине, годонимия тарихындағы ондай құбылыстардың орын алуының белгілі себептері болды. 2015 жылдың 24-ақпанында Астана қалалық мәслихатының 5-шақырылған кезектен тыс сессиясының шешімімен Л. Мирзоян атындағы көше *Қ. Сәтбаев* көшесі болып өзгертілді. Көше атауының *Қ. Сәтбаев* есімін иеленуінің өзіндік номинациялау уәждері бар: *біріншіден*, Қаныш Сәтбаев – қазақ ұлттық ғылымына, мәдениетіне, тарихына еңбегі ерекше сіңген ғалым; *екіншіден*, Қазақ Ұлттық Ғылым Академиясын ұйымдастырушы және оның тұңғыш президенті болған қоғам қайраткері, қазақтан шыққан тұңғыш академик; *үшіншіден*, Астана қаласының ономастикалық кеңістігінде *Қ. Сәтбаев* атына берілген ешқандай нысан атауы жоқ. Яғни, меморативті (кісі есімдеріне қатысты) годонимдерді беру принципінің белгілеріне толық жауап бере алады. Сонымен қатар осы отырыста қаламыздағы 119 көшеге *Ш. Айтматовтың*, Е-352 жобалық көшесіне *Будапешт*, 142-жобалық көшесіне *Ө. Жәнібековтің*, 209-жобалық көшесіне *Ұзақ батырдың*, 203-жобалық көшесіне *Жәрмеңке абыздың*, 188 көшеге *Ш. Қосшығұлұлының*, 200 көшеге *І. Омаровтың*, 59-жобалық көшесіне *Жантай батырдың*, Е-487 жобалық көшесіне *З. Шашкиннің*, Е-107 жобалық көшесіне *Ә. Өмірзақованың*, Н. Тілендиев орамына *А. Кенжіннің*, Жерұйық көшесіне (3-4 пикет) *Р. Дүйсенбаевтың* есімдері берілді. Дарабоз көшесі мен А. Тоқпанов көшелері біріктіріліп, *А. Тоқпанов* көшесі деп қайта аталатын болды [23].

Тағы бір айта кетерлік жайт, Елорда көшелеріне атау беруде семантикалық ұстаным негізінде семантикалық «шоғырдың» пайда болуы. Қаланың белгілі бір шағынаудандарында әдеби-мәдени, тарихи-топонимикалық маңызы бар атаулардың бірыңғай берілуі еліміздің Бас қаласын өзге қалалардан ерекшелендіріп тұр. Мысалы, Сарайшық көшесі мен Қорғалжын тасжолының аралығында қазақ халқының тарихы мен әдебиетінде ерекше орын алған *Ақын Сара, Баян сұлу, Ұмай ана, Тұмар ханым, Айша бибі, Қыз Жібек, Ұлан, Домалақ ана, Қарашаш ана, Айман-Шолпан, Мәриям Жагорқызы, Қалқаман-Мамыр, Ләйлі-Мәжнүн,*

Ұлбике ақын, Ақжүніс, Ақбаян, Жұбан аналардың құрметіне қойылған көше атаулары үлкен бір «шоғырды» (квадрат) құраса, *Бурабай, Жайық, Ертіс, Бұқтырма, Есіл, Шу, Лепсі, Іле, Еділ* сияқты бірыңғай гидронимдік атаулар шоғыры: *Қордай, Түлкібас, Мойынты, Баянтау, Бөрілі, Сарқан*, т.б. еліміздің өзге өңірлеріндегі тарихи топонимдік атаулардың шоғыры қаланың ірі шағынаудандарында орналасқан.

Сонымен, Астана урбанонимиясы кеңістігіндегі топонимдену үдерісінде ішкі ресурстық дамудың өзіндік үлес салмағы басым. Яғни Елорданың ономастикалық картасындағы онимдер қабатының дені түркілік негіздің нәтижесінде қалыптанған. Бұдан шығатын қорытынды, қазақ елінің бас қаласының урбанонимдік дизайны Қазақстан Республикасының тіл саясаты мен атау беру / қайта атау принциптеріне жауап беретін бірден-бір тарихи-мәдени орталыққа айналып үлгерді. Ал қаланың ішкі нысандарына атау беру заңдылықтарындағы онимдердің қабатын анықтау оларға диахрондық зерттеу жүргізу арқылы одан да терең ашыла түседі деп түсінеміз.

Мақала «Қазақстан трансшекаралық аймақтарындағы топонимия» атты ҚР БжҒМ-нің мемлекеттік гранты аясында әзірленді (2020–2022 жж.).

ПАЙДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – Москва: Наука, 1973. – 367 с.
2. Жанұзақ Т. Қазақ ономастикасы: жетістіктері мен болашағы. – Алматы: Азия, 2004. – 128 б.
3. Никонов В.А. Этнография и ономастика (на материале Украины) // Советская этнография. – 1971. – №5. – С. 25-36.
4. Жанұзақ Т. Жер-су атаулары (этимологиялық анықтамалық). – Алматы: Өнер, 2011. – 496 б.
5. Әбдірахманов А. Топонимика және этимология. – Алматы: Ғылым, 1975. – 207 б.
6. Астана ономастикасы. – Астана: Астана полиграфия, 2012. – 248 б.
7. Комарова З. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике. – Екатеринбург: УрФУ, 2012.
8. [Электронды ресурс]. URL: <http://astana.gov.kz/> [Қаралған күні: 05.10.2020].
9. Қашқари М. Түрік сөздігі. Үш томдық. Т. 3. – Алматы: ХАНТ, 1998. – 600 б.
10. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. – Алматы: Арыс, 2006, 1-том. – 752 б.
11. Қашқари М. Түрік сөздігі. Үш томдық. Т. 1. – Алматы: ХАНТ, 1997. – 590 б.
12. Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді (Сөздердің қолданылу тарихынан). – Алматы: Санат, 1994. – 272 б.
13. Астана көшелері. Улицы Астаны. Жинақ. – Алматы: Сардар, 2011. – 376 б.
14. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
15. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 2-том. – Алматы: Арыс, 2006. – 744 б.
16. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 3-том – Алматы: Арыс, 2007. – 744 б.
17. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 5-том – Алматы: Арыс, 2007. – 752 б.
18. Сулейменов О. Язык письма. Взгляд в доисторию – о происхождении письменности и языка малого человечества. – Алматы: Рим, 1998. – 497 с.
19. Древнетюркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969. – 677 с.
20. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 6-том. – Алматы: Арыс, 2007. – 752 б.
21. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 12-том. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2011. – 752 б.
22. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 14-том. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2011. – 800 б.
23. [Электронды ресурс]. URL: <http://egemen.kz> [Қаралған күні: 25.10.2019].

REFERENCES

1. Superanskaia A.V. Obshhaia teoriia imeni sobstvennogo [The general theory of the proper name]. – Moskva: Nauka, 1973. – 367 s. [in Russian]
2. Zhanuzaq T. Qazaq onomastikasy: zhetistikteri men bolashagy [Kazakh onomastics: achievements and prospects]. – Almaty: Aziia, 2004. – 128 b. [in Kazakh]
3. Nikonov V.A. Etnografiia i onomastika (na materiale Ukrainy) [Ethnography and onomastics (based on the material of Ukraine)] // Sovetskaia etnografiia. – 1971. – №5. – S. 25–36. [in Russian]
4. Zhanuzaq T. Zher-su ataulary (etimologiialyq anyqtamalyq) [Land and water names (etymological reference)]. – Almaty: Oner, 2011. – 496 b. [in Kazakh]
5. Abdirahmanov A. Toponimika zhane etimologiia [Toponymy and etymology]. – Almaty: Gylym, 1975. – 207 b. [in Kazakh]
6. Astana onomastikasy [Astana onomastics]. – Astana: Astana poligrafiia, 2012. – 248 b. [in Kazakh]
7. Komarova Z. Metodologiia, metod, metodika i tehnologiia nauchnyh issledovaniy v lingvistike [Methodology, method, methodology and technology of scientific research in linguistics]. – Ekaterinburg: UrFU, 2012. [in Russian]
8. [Elektrondy resurs]. URL: <http://astana.gov.kz/> [Qaralgan kuni: 05.10.2020].
9. Qashqari M. Turik sozdigi [Turkish dictionary]. Ush tomdyq. T. 3. – Almaty: HANT, 1998. – 600 b. [in Kazakh]
10. Qazaq adebi tilinin sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]. On bes tomdyq. – Almaty: Arys, 2006, 1-tom. – 752 b. [in Kazakh]
11. Qashqari M. Turik sozdigi [Turkish dictionary]. Ush tomdyq. T. 1. – Almaty: HANT, 1997. – 590 b. [in Kazakh]
12. Syzdyqova R. Sozder soileidi (Sozderdin qoldanylu tarihy) [Words speak (from the history of word usage)]. – Almaty: Sanat, 1994. – 272 b. [in Kazakh]
13. Astana kosheleri. Ulicy Astany. Zhinaq [The Streets Of Astana]. – Almaty: Sardar, 2011. – 376 b. [in Kazakh and in Russian]
14. Qazaq tilinin tusindirme sozdigi [Explanatory Dictionary of the Kazakh language]. – Almaty: Daik-Press, 2008. – 968 b. [in Kazakh]
15. Qazaq adebi tilinin sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]. On bes tomdyq. 2-tom. – Almaty: Arys, 2006. – 744 b. [in Kazakh]
16. Qazaq adebi tilinin sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]. On bes tomdyq. 3-tom. – Almaty: Arys, 2007. – 744 b. [in Kazakh]
17. Qazaq adebi tilinin sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]. On bes tomdyq. 5-tom. – Almaty: Arys, 2007. – 752 b. [in Kazakh]
18. Suleimenov O. Iazyk pisma. Vzgliad v doistoriiu – o proishozhdenii pismennosti i iazyka malogo chelovechestva [The language of the letter. A look into prehistory – about the origin of writing and the language of small humanity]. – Almaty: Rim, 1998. – 497 s. [in Russian]
19. Drevnetiurkskii slovar [Ancient Turkic Dictionary]. – Leningrad: Nauka, 1969. – 677 s. [in Russian]
20. Qazaq adebi tilinin sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]. On bes tomdyq. 6-tom. – Almaty: Arys, 2007. – 752 b. [in Kazakh]
21. Qazaq adebi tilinin sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]. On bes tomdyq. 12-tom. – Almaty: Qazaq enciklopediiasy, 2011. – 752 b. [in Kazakh]
22. Qazaq adebi tilinin sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]. On bes tomdyq. 14-tom. – Almaty: Qazaq enciklopediiasy, 2011. – 800 b. [in Kazakh]
23. [Elektrondy resurs]. URL: <http://egemen.kz> [Qaralgan kuni: 25.10.2019].